

**Overzicht van de verslagen van de vergaderingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk voor het jaar 2012.**

1. Dr. Karen De Coene, **Tussen autoriteit en eigen inbreng: omgaan met kennis in de twaalfde eeuw.** \_\_\_\_\_ 2
2. Prof. Jeroen Poblome, **Sagalassos, City of Dreams.** \_\_\_\_\_ 5
3. Mevr. Gwenny Vlaemynck, **De Stichting de Bethune, Marke-Kortrijk: het verhaal.** \_\_\_ 8
4. Mevr. Aletta Rambaut en dhr. Hans Fischer, **Middeleeuwse en neogotische glasramen.** \_ 11
5. **Bezoek aan de abdij van Beaulieu (Petegem) en het domein de Ghellinck (Elsegem).** \_ 14
6. Dr. Stijn Bossuyt, **Funeraire epigrafie in het graafschap Vlaanderen. Inleiding tot de lectuur van middeleeuwse en vroegmoderne grafinscripties.** \_\_\_\_\_ 17
7. **Culturele uitstap naar Brussel: Jordaens en de antiëken**, tentoonstelling in de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten (KMSK) en de **Koninklijke Bibliotheek van België (KBR).** \_\_\_\_\_ 19
8. Prof. Jan Dequeker, **De kunstenaar en de dokter. Anders kijken naar schilderijen.** \_\_ 21

28 februari 2012, Erfgoedhuis, Kortrijk

**Tussen autoriteit en eigen inbreng: omgaan met kennis in de twaalfde eeuw.**

Dr. Karen De Coene

De tentoonstelling “Liber Floridus 1121. De wereld in een boek” sloot haar deuren op 8 januari 2012. Duizenden bezoekers trokken naar het Stadsmuseum Gent (STAM). Overall verschenen lovende recensies. De catalogus is op vandaag uitverkocht. Dit grote succes zette de voorzitter van de Kring ertoe aan de curator van de tentoonstelling, Dr. Karen De Coene, uit te nodigen. Zij koos voor een ruimere behandeling van het onderwerp en situeerde het beroemde Liber Floridus in het algemene kader van de middeleeuwse kennisoverdracht. Karen De Coene, licenciate kunstgeschiedenis UGent, doctoreerde aan de Leuvense universiteit. In het kader van haar doctoraal proefschrift onderzocht zij grondig het Liber Floridus, bewaard in de Gentse Universiteitsbibliotheek. Zij is vandaag als onderzoeker verbonden aan de werkgroep geografie van de UGent. Haar interesse gaat naar historische cartografie in het algemeen en naar middeleeuwse cartografie in het bijzonder. Zij ondersteunde haar voordracht in de Erfgoedzaal te Kortrijk met een prachtig geïllustreerde PowerPointpresentatie.

Welk beeld had een twaalfde-eeuwse West-Europese geleerde van het universum? Hoe ver reikte zijn kennis? De uit die tijd bewaarde encyclopedieën beantwoorden deze vraag. Maar ook, wat betekende een encyclopedie in de middeleeuwen? Welke bronnen raadpleegden die encyclopedisten? En hoe gingen zij om met het autoriteitsprincipe?

**De middeleeuwse encyclopedie** wijkt in belangrijke mate af van het encyclopedisch genre zoals wij dit sedert Diderot en d’Alembert kennen (Encyclopedie ou Dictionnaire Raisoné des Sciences, des Arts et des Métiers, Parijs, 1751-1772). In plaats van een alfabetische ordening en rationele classificatie kent de middeleeuwse encyclopedie een organische opbouw. Kennis zit in het wereldbeeld ingebed, ze volgt de structuur en het verloop van de schepping. Deze kennis kan gevat worden in één boek, maar soms ook in één beeld. We spreken dan van **een beeldencyclopedie**. De miniatuur, het beeld, is dan geen illustratie. Het staat autonoom en geeft een eigen samenvatting van zowel feitelijke als theoretische kennis, die juist door de integratie binnen het beeld één worden. Het Liber Floridus (1121) is zo’n beeldencyclopedie.

Tussen de 9<sup>de</sup> en de 11<sup>de</sup> eeuw was de encyclopedische activiteit vooral binnen de Arabische wereld te situeren. Het was in West-Europa wachten tot de twaalfde eeuw vooraleer het encyclopedische genre een opvallende heropleving kende met tenminste zeven gekende auteurs. Deze renaissance kenmerkte zich door een vernieuwde aandacht voor de oudheid maar ook door een nieuwe manier om naar de wereld en de natuur te kijken. Hoewel het wereldbeeld religieus geïnspireerd bleef, was de bijbel niet langer meer de enige bron van waarheid. Ook de natuur, die immers een schepping van Gods hand was, kon tot lering dienen. Lambertus van Sint-Omaars, de auteur van het Liber Floridus, behoorde tot de eerste geleerden die tijdens de twaalfde-eeuwse renaissance een nieuwe encyclopedie samenstelden. Hij wilde de geschriften samenvatten van klassieke en christelijke schrijvers die door de tijdgenoten niet langer gelezen werden. Zijn grote voorbeeld was Isidorus van Sevilla (560-636).

Gedurende de middeleeuwen vervulde de encyclopedie de rol van naslagwerk of werkboek in kloosterscholen en universiteiten. Een encyclopedie kon je toen zien als de vervanger van een

bibliotheek. Pas in de 14<sup>de</sup>, 15<sup>de</sup> eeuw zou een encyclopedie een onderdeel worden van sommige bibliotheken.

**Welke bronnen** raadpleegden middeleeuwse encyclopedisten? Zij waren zeker geen originele denkers. Compilatie, plagiaat, had in de middeleeuwen echter geen negatieve bijklank. Encyclopedisten baseerden zich op gezaghebbende teksten uit het verleden. Zij zochten in hun omgang met kennis naar harmonie met de traditie. Van het Liber Floridus kon men ca. 58 bronnen opsporen. Ongeveer 22 uit de periode voor 500, 20 uit de periode 500-1000. Lambertus van Sint-Omaars haalde zijn inspiratie zowel bij antieke als bij vroegchristelijke auteurs. Waar Lambertus precies zijn bronnen raadpleegde, weten we niet. Het O.L.V.-kapittel in Sint-Omaars, waar hij als kanunnik aan verbonden was, beschikte waarschijnlijk slechts over een beperkt aantal handschriften. We weten ook niet of hij rondreisde zoals sommige geleerden van zijn tijd. Wel beschikte de naburige Sint-Bertijnsabdij uit Sint-Omaars over een rijke kloosterbibliotheek.

### **Hoe ging men in de twaalfde eeuw om met autoriteit?**

Van Augustinus komt de uitspraak: Wat we verstaan doen we door de rede (het verstand), wat we geloven door de autoriteit (de gezaghebbende bron). Vele geleerden bogen zich in de 12<sup>de</sup> eeuw over de relatie gezag/rede. Kon je de rede verzoenen met autoriteit? Kon autoriteit anders genoemd worden dan een muilkorf? Het woord autoriteit (autoritas) werd in de loop van de twaalfde eeuw een modewoord, waaronder niet alleen de Bijbel, de kerkvaders en klassieke auteurs verstaan werden, maar evengoed eigentijdse schrijvers. Modernen genoten een nooit eerder geziene geloofwaardigheid.

In welke mate kon een twaalfde-eeuwse compiler origineel zijn? Wat Lambertus kenmerkt is zijn **subtiel gebruik van autoriteit**. Zijn originaliteit schuilt niet in nieuwe theorieën maar wel in de selectie van zijn bronnen en de keuze van fragmenten hieruit. Zo bewandelde hij het nauwe pad tussen autoriteit en eigen inbreng.

Dit subtiele gebruik van autoriteit vinden we terug bij verscheidene twaalfde eeuwse encyclopedisten, bijvoorbeeld in hun benadering van de *elementen en temperamenten*. Zich inspirerend op antieke auteurs, verbonden die encyclopedisten de vier primaire kwaliteiten (warm, koud, droog en vochtig) en de vier elementen (water, aarde, vuur en lucht) met het volledige universum. Ze omringden de aarde met drie concentrische kringen: water, lucht en vuur. Ze tekenden de vier windrichtingen, de vier seizoenen. In het menselijk lichaam onderscheidden ze vier humores of lichaamssappen. Ze verbonden ze met de vier temperamenten en brachten deze in verband met de vijf zintuigen. Prachtig beeldmateriaal ontleend aan verschillende encyclopedieën illustreren deze wereldvisie.

De humores of lichaamssappen vormden de basis voor de *geneeskunde*. Wanneer ze niet in balans waren, werd de mens ziek. De geneeskunde was dus hoofdzakelijk een theoretische discipline. Alleen in de kloosters was ze praktijkgericht. Met het ontstaan van de school van Salerno in de 10<sup>de</sup> eeuw groeit het contact met de Grieks-Arabische geneeskunde. Wanneer in 1215 (Vierde Lateraans Concilie) de Kerk priesters en monniken verbiedt enige handeling te stellen waarbij bloed zou kunnen vloeien, duiken de eerste leken-artsen op.

Ook de planeten in het algemeen, en *de maan* in het bijzonder, genoten de aandacht van de twaalfde-eeuwse geleerden. Het Liber Floridus ontleent aan de oudheid de overtuiging dat de maan zelf geen licht uitstraalt, maar op de wijze van een spiegel door de zon wordt verlicht. En dat de maan groter is dan de aarde.

De twaalfde-eeuwse encyclopedisten wilden dus niet per se origineel zijn, nieuw zijn. Zij wilden de belangstelling voor de oudheid en de vroegchristelijke auteurs aanwakkeren. Denken gebeurde in de taal van de autoriteit. Dat was toen een heel andere kijk op kennis.

Nicole Dhooghe-Pannier.

29 maart 2012, Dakcafé, Stadhuis Kortrijk.

**Sagalassos, City of Dreams.**

Prof. Jeroen Poblome, KUL, Department of Archaeology.

Professor Jeroen Poblome, geboren te Kortrijk, is medewerker van professor historicus-archeoloog Marc Waelkens. Beiden zijn verbonden aan de KU Leuven. Samen leiden zij de opgravingen op de Turkse archeologische site Sagalassos. In het Gallo-Romeins museum te Tongeren loopt van 29 oktober 2011 tot 17 juni 2012 de prachtige tentoonstelling "Sagalassos, City of Dreams". De overvolle zaal en de grote aandacht van de vele toehoorders bewijzen het enthousiasme dat in Vlaanderen leeft voor dit cultureel evenement. De voordracht, georganiseerd in samenwerking met de Erfgoedcel Kortrijk, de Leiegouw, de Gidsenkring en de Vrienden van de Musea, was opgevat als inleiding op een bezoek aan de tentoonstelling.

Sagalassos is een uitgestrekte archeologische site die zich in zuidwest Turkije bevindt op ca. 120 km van de bekende badplaats Antalya. De afgelegen locatie hoog in het Taurusgebergte en een meter dikke puin- en erosie laag beschermden de resten van de stad na haar ondergang in de 13<sup>de</sup> eeuw tegen plundering en verval.

De ruïnes van Sagalassos duiken begin 18<sup>de</sup> eeuw voor het eerst op in historische bronnen. In 1706 berichtte een Franse diplomaat over restanten van wat hij dacht oude kastelen geweest te zijn. In 1824 kon een Brits predikant de stad identificeren als Sagalassos. Het eerste echte veldonderzoek werd uitgevoerd eind 19<sup>de</sup> eeuw door een Oostenrijks wetenschappelijk team. Systematisch onderzoek naar Sagalassos en andere archeologische sites in de provincie Pisidië startte pas in 1982 met de Britse Pisidia Survey Project. In 1985 bracht het Britse team, waarvan professor Marc Waelkens toen deel uitmaakte, een eerste bezoek aan Sagalassos. Grootschalige opgravingen op de site startten in 1990. Vanaf dit jaar werden de stad en haar territorium het onderwerp van een breed opgevat interdisciplinair onderzoeksproject onder supervisie van Marc Waelkens van de Katholieke Universiteit Leuven. Een internationaal team van 80 à 90 wetenschappers geholpen door evenveel Turkse arbeiders, lossen zich jaar na jaar af op de site. Het archeologisch museum in Burdur herbergt de vondsten uit Sagalassos.

Op vraag van de Turkse autoriteiten gaat de aandacht van de archeologen niet uitsluitend naar het verhaal van de antieke stad. Hun onderzoek overspant de hele periode vanaf de eerste prehistorische nederzettingen tot aan het einde van het Ottomaanse Rijk in 1922.

Professor Poblome gaf ons een bloemlezing van hoogtepunten uit elk van deze historische perioden telkens geïllustreerd met prachtige opnames van de site, de vondsten, de onderzoekers.

De eerste getuigen van menselijke aanwezigheid op het territorium van Sagalassos zijn nederzettingen van **jagers en vuursteenbewerkers** die teruggaan tot 12.000 v. Chr. In het neolithicum duiken in de streek **nederzettingen** op. Zij leven er van landbouw en veeteelt in kleine mobiele gemeenschappen. Van hen zijn prachtige exemplaren aardewerk teruggevonden.

In de vroege bronstijd, ca. 3000 v. Chr., vermenigvuldigen de sites zich. De samenleving wordt complexer. De vondst van wijnbekers getuigt van een eerste tegenstelling tussen arm en rijk. Naast de nederzettingen vonden de archeologen grafvelden. De doden worden in voorraadpotten begraven.

Tijdens de archaische periode, 800-600 v. Chr, verdwijnen vele dorpen. Maar tempels en paleizen zijn een aanwijzing voor de ontwikkeling van **lokale vorstendommen** met versterkte steden. De idee van een centrale overheid duikt op samen met nieuwe complexe sociale patronen. Het territorium van Sagalassos ligt dan aan de veelvuldig betwiste grens met het koninkrijk van de Hittieten. Het is daarom niet uitgesloten dat de oude naam van de stad teruggaat tot de naam van de bergvesting Salawassa die vermeld wordt in Hittietische teksten.

De **klassieke-hellenistische periode** loopt van de 5<sup>de</sup> tot de 2<sup>e</sup> eeuw voor Christus. We vinden de eerste indicaties van systematische bewoning. De steeds groeiende bevolking leeft van landbouw. De vroegste scherven duiken op in de oostelijke wijk van de stad. De stad wordt ingelijfd bij het Perzische Rijk. Toen de Griekse invloed zich vanaf de kuststeden landinwaarts verspreidde, wordt Sagalassos een stad van het polis-type.

Het lijkt erop dat Sagalassos een belangrijk regionaal centrum is, wanneer **Alexander de Grote** in 334 v. Chr. in de streek aankomt. De naam Sagalassos duikt voor een eerst keer op in het verslag over Alexanders campagne tegen de Perzische koning. Uit die tijd dateren de eerste gevonden inscripties. Necropolen omringen de stad. Huurlingen worden vanuit Sagalassos uitgezonden en brengen rijkdom naar de stad. Prachtige keramische schalen getuigen van de hellenistische invloed.. Sagalassos wordt bestuurd als een stadsstaat of polis. Oud-Grieks wordt de officiële taal. Naast grote monumenten verschijnen ook gebouwen uit het dagelijkse leven zoals fonteinen en wasplaatsen.

Het grootste deel van Pisidië, en ook Sagalassos, komt in 129 v. Chr. in Romeinse handen. Onder hun bewind gaat de hellenisering verder. Het bouleverst (stadssenaat) wordt het symbool van een elitaire democratie. De regering van **keizer Augustus** (25 v. Chr) brengt de Pax Romana, vrede en welvaart. De stichting van een vijftal Romeinse kolonies met Italische veteranen en de aanleg van een heirbaan die de zuidkust verbindt met het Anatolisch hoogplateau en over 63 km over territorium van Sagalasso loopt, brengt nieuwe rijkdom naar de stad. De stad breidt zich uit buiten haar hellenistische muren. De laat-hellenistische dorische fontein en de nieuwe residentiële wijken op de oostelijke hellingen getuigen van de stadsuitbreiding. De stadselite verkrijgt het Romeins burgerrecht, gaat op zoek naar sociale erkenning en bekostigt monumentale gebouwen waarvan de hele bevolking kan meegenieten: fonteinen, een bibliotheek, een voedselmarkt, thermen versierd met reusachtige standbeelden, een theater en tempelheildommen. Beelden van belangrijke inwoners en keizers sieren kleine en grote gebouwen. In die periode ontwikkelt Sagalassos zich tot een waar productiecentrum van aardewerk en verovert de regionale markt met haar rood-oranje koopwaar. Ergens in de jaren 120 na Christus verleent **keizer Hadrianus** Sagalassos een nieuwe eretitel: "Eerste stad van Pisidië, vriend en bondgenoot van de Romeinen". De stad wordt het centrum van de keizercultus. Het kolossale standbeeld van keizer Hadrianus siert voortaan het thermencomplex.

In **de late oudheid**, tot in de tweede helft van de 6<sup>de</sup> eeuw, behoudt Sagalassos een bevoorrechte positie. Het Romeinse Rijk kent na 325 n. Chr. politieke instabiliteit en een economische crisis tengevolge van de snelle opeenvolging van soldatenkeizers. Maar Sagalasso zelf blijft grotendeel van de crisis gespaard dank zij de verkoop van graan en andere voorraden aan de Romeinse troepen gestationeerd langs de Turkse kust. Toch wijzen onafgewerkte monumenten op eerste tekenen van verval. De crisis slaat toe in het begin van de 4<sup>de</sup> eeuw. Bestuurlijke hervormingen betekenen voor Sagalasso het verlies van centrumfuncties en sociale en economische achteruitgang. In de tweede helft van de 4<sup>de</sup> eeuw

produceren de pottenbakkers toch nog heel veel amforen om wijn, olijfolie en walnootolie in te vervoeren.

In het begin van de 5<sup>de</sup> eeuw verschijnen de eerste tekenen van verval. De **christianisering** van grote delen van de bevolking en het opduiken van een gesloten en machtige elite wordt problematisch. De stichting van Constantinopel en de splitsing van het Romeinse Rijk in 395 veroorzaken heel wat verandering. Het bouleuterion wordt een bisschoppelijke kerk met een open binnenplein. In de stad verschijnen polychrome mozaïeken. De pottenbakkers vervaardigen reliekkistjes, patenen en andere objecten voor de christelijke cultus. In de laat-romeinse periode bloeit ook de glasproductie. Kleine gespecialiseerde ateliers brengen lepels, haarnaalden en mesheften in been op de markt. Er zijn archeologische aanduidingen van de groeiende kloof tussen rijk en arm.

Rond 500 breken slechte tijden aan voor Sagalassos. De stad wordt getroffen door een eerste hevige **aardbeving**. Overal in de stad is er erge schade. De bewoners zijn in een eerste tijd blijkbaar nog talrijk en welvarend genoeg om de meeste schade te herstellen.

Maar stilaan duiken overal in de stad tekenen van achteruitgang op. Paleizen worden omgevormd tot herbergen, in volle stad vindt men mestputten en afvalhopen, de straten worden kleiner. De stadsbewoners slagen er niet in zich aan te passen aan de nieuwe sociale en politieke omstandigheden van de late oudheid. Het economisch systeem valt uit elkaar tengevolge van ondermeer de **pestepidemie** van 541/542 die bijna een derde van de bevolking van Klein Azië wegmaait. Een nieuwe aardbeving in de periode 600-620 komt de stad niet meer te boven. Vanaf de achtste eeuw gaan mensen in verspreide gehuchten tussen de ruïnes wonen.

Op het grondgebied van het vroegere Sagalasso verschijnen in de 10<sup>de</sup> en 11<sup>de</sup> eeuw dorpen van het Byzantijnse type, met een castrum en een begraafplaats. De levensstijl is er pastoraal. Wanneer de **Seldjoekse Turken** de Byzantijnen verdrijven bouwen ze een openbaar bad en een karavanserai in het dorp Aglasun, het stadje waarvan de naam is afgeleid van Sagalassos.

Nicole Pannier

26 april 2012, Muziekcentrum TRACK, Kortrijk

**De Stichting de Bethune, Marke-Kortrijk: het verhaal.**

Gwenny Vlaemynck, archivaris-bibliothecaris, Werner Peene, archiefvrijwilliger.

De Stichting de Bethune is een private stichting die in 2004 opgericht werd door Emmanuel de Bethune. Ze heeft als doel de unieke archief- en bibliotheekcollectie van de familie de Bethune als één erfgoed geheel te bewaren. De passie van oud-burgemeester de Bethune voor het familiale landhuis te Marke, voor de generaties die hem voorgingen en voor de schat aan boeken en documenten die zij verzamelden, is wel bekend. Een veertigtal leden van de Kring luisterden met veel aandacht en bewondering naar de knappe uiteenzetting van archivaris-bibliothecaris Gwenny Vlaemynck. Zij werd bijgestaan en aangevuld door Werner Peene, de archiefvrijwilliger die baron de Bethune jarenlang daadwerkelijk bijstond in zijn verzamel- en inventariseringswerk.

De Stichting de Bethune beheert om en bij de zeshonderd strekkende meters **archief**. Het bevat stukken sinds 1753 tot heden. De grote hoeveelheid aan bewaarde documenten moet niet verwonderen. De uitspraak van Joseph de Bethune (1859-1920), een van de vier zonen van Jean-Baptiste Bethune, typeert hierin de houding van alle generaties die zich te Marke hebben opgevolgd: *“Ne détruisez jamais un document imprimé ou écrit, quelque insignifiant soit-il. Après sept ans il vous intéressera; après une nouvelle période de sept ans, vous le jugerez utile à conserver ; vingt ans plus tard, il rendra service, il aura de la valeur ; en moins d’un siècle, il deviendra précieux. »*

In het archief van de Stichting maakt men onderscheid tussen het familiearchief en de documentaire collecties.

In **het familiearchief** vindt men talrijke dossiers met betrekking tot de oorsprong en de geschiedenis van de familie. Het is een rijk en veelzijdig archief dat zo goed als integraal bewaard bleef. Het biedt een blik op het leven van de burgerlijke en later adellijke familie. Interessant is het op te vernemen dat de familienaam in de loop van de 19<sup>de</sup> eeuw een verandering ondergaat: de oorspronkelijk naam Bethune wijkt in het begin van de 20<sup>e</sup> eeuw voor de naam de Bethune. Félix Bethune (1789-1880) kreeg deze adellijke onderscheiding als lid van het Belgische Nationaal Congres, het eerste parlement van België en opsteller van de Belgische grondwet. Een tweede deel van het familiearchief bestaat uit vele persoonlijke brieven en documenten, waarin de leden van de familie de Bethune in al hun functies aan bod komen. Zo bevat het ca. 5000 plannen en tekeningen van de hand van Jean-Baptiste Bethune (1821-1894), voortrekker van de neogotiek in België en stichter van de Sint-Lukasscholen. Het derde luik van het archief is zakelijk van aard. Het betreft het verhaal van de bloeiende linnenhandel die te Kortrijk opgericht werd door de in 1791 overleden en uit Rijsel afkomstige Jean-Baptiste Bethune. Het ruime archief van alle onroerende goederen die in de loop van de voorbije twee eeuwen verworven werden van Zeeuws-Vlaanderen tot in het noorden van Frankrijk door de familie de Bethune vormt het vierde deel van het familiearchief.

De **documentaire collecties** zijn zeer verscheiden van aard. Zo vinden we een hele verzameling postkaarten van steden en gemeenten uit Vlaanderen en Frankrijk, meer dan 15.000 overwegend 19<sup>de</sup> eeuwse rouwbrieven, ontelbare bidprentjes, publiciteitsaankondigingen, foto's enz. Tot het archief behoren eveneens een reeks **voorwerpen** met betrekking tot de familie: schilderijen van de voorouders, reliekschrijnen en andere houten voorwerpen in neogotische stijl veelal ontworpen door Jean-Baptiste Bethune, stukjes 19<sup>de</sup> eeuwse glasramen, postzegels, oude munten.



**De bibliotheek** van de Stichting heeft een omvang van om en bij de duizend strekkende meter.

Het grootste deel van de bibliotheek en meteen de kern ervan heeft betrekking tot de provincie West-Vlaanderen, de zgn. **collectie West Flandrica**. . Zeer kostbaar zijn de vele oude drukken uit Brugge en Kortrijk. Uniek in haar soort is de verzameling “grijze” literatuur. Het gaat om ca. 10.000 brochures van alle soort die inzicht verlenen in oneindig veel maatschappelijke aspecten. Sinds jaren worden eveneens de veilingcatalogi bijgehouden waarin oude Brugse drukken aangeboden worden. En uiteindelijk telt die collectie zeer talrijke publicaties met betrekking tot West-Vlaanderen.

Talrijk zijn eveneens de werken van **West-Vlaamse schrijvers** als Guido Gezelle en Stijn Streuvels. Met Gezelle (1830-1899) onderhielden zowel Felix Bethune (1789-1880) als Jean-Baptiste Bethune (1821-1894) nauwe banden, vooral vanaf 1872, het jaar waarin Gezelle onderpastoor werd van de Onze-Lieve-Vrouw parochie in Kortrijk

Gezien de voortrekkersrol van Jean-Baptiste Bethune in de ontwikkeling van de **neogotiek** in België, is het niet verwonderlijk dat heel wat gespecialiseerde werken rond deze stroming in de bibliotheek prijken.

Jean de Bethune (1900-1981) bestudeerde de geschiedenis van het Leie departement gedurende de Franse overheersing en legde rond dit thema een mooie verzameling aan. Dit deel van de bibliotheek wordt niet meer aangevuld.

De Stichting bezit heel wat naslagwerken rond heraldiek, de geschiedenis van België, de geschiedenis van de architectuur en talrijke publicaties die onderzoekers kunnen bijstaan bij het bestuderen en interpreteren van de aanwezige bronnen.

Indrukwekkend is de collectie **tijdschriften**: 683 titels, waarvan 121 nog lopend, toegespitst op de provincie West-Vlaanderen.

Waar werden, worden, die kostbare verzamelingen **bewaard**? Reeds in de 19<sup>de</sup> eeuw werd het familiearchief in de zolders van het in 1804 gebouwde kasteel van Marke ondergebracht. De bibliotheek kreeg een plaats in een kamer op de tweede verdieping. Zowel de zolders als de bibliotheek werden gedurende de beide wereldoorlogen leeggehaald en de documenten op veilige plaatsen ondergebracht. In 1945 vond het archief een onderkomen in de heringerichte stallingen. In 1953 besliste Emmanuel de Bethune (1930-2011) de bibliotheek uit het kasteel te halen en de orangerie om te bouwen tot een erfgoedbibliotheek.

De burelen van de Stichting bevinden zich sinds 2004 eveneens in de bijgebouwen. Van daaruit werkt het wetenschappelijk opgeleid personeel, met de steun van de Vlaamse overheid, aan de realisaties van een aantal projecten. De digitale ontsluiting van archief en bibliotheek en de opname ervan in de catalogus van de KUL staan bovenaan op de agenda. Het is de bedoeling de collecties van het kasteel van Marke **open te stellen** voor een breed publiek. De Stichting heeft een eigen website ([www.stichtingdebethune.be](http://www.stichtingdebethune.be)), organiseert rondleidingen in de bijgebouwen, publiceert over de werking van de Stichting en over specifieke stukken uit de collecties, organiseert zelf of neemt deel aan tentoonstellingen in nauwe samenwerking met de stad Kortrijk.

Na deze zeer boeiende historische en theoretische voorstelling van de Stichting, was het de beurt aan archiefvrijwilliger Werner Peene. Met een paar **concrete voorbeelden** bracht hij ons het archief en de bibliotheek dichterbij. Hij liet ons eerst zien hoe het familiearchief ingedeeld werd per generatie en per persoon. We kregen een aantal mooie objecten te zien uit de documentaire collecties, enkele prachtige exemplaren uit de collecties oude Brugse

drukken en een aantal tekeningen van de hand van Jean-Baptiste Bethune. Hij vertelde over de oorlogsdagboeken bijgehouden door de inwoners van het kasteel van Marke. En hij eindigde de zeer gesmaakte voordracht met enkele sfeerbeelden van het huidige archief en bibliotheek. Ondertussen hadden de aanwezige leden van de Kring vernomen dat baron Joseph de Bethune stichtend lid was geweest van de Kring en voorzitter tussen 1909 en 1920. Het archief van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk voor de periode 1929-1940 wordt trouwens in Marke bewaard.

Nicole Pannier

15 mei 2012, Erfgoedhuis Kortrijk

**Middeleeuwse en neogotische glasramen.**

Mevrouw Aletta Rambaut, kunsthistorica en restaurateur, en dhr. Hans Fischer, kunsthistoricus en vorser.

In het Erfgoedhuis van de stad Kortrijk liep van 22 april tot 20 mei 2012 de tentoonstelling Glasheldere Helden, gewijd aan de neogotische glasramen die Jean-Baptiste Bethune (1821-1894) ontwierp en uitvoerde. Een beknopte, maar zeer interessante goed gedocumenteerde catalogus, vergezelde de bezoeker. Naar aanleiding van deze tentoonstelling, nodigde de Kring mevrouw Aletta Rambaut uit, kunsthistorica en restaurateur van gebrandschilderde glasramen in Gent en dhr. Hans Fischer, Zwitserse kunsthistoricus, geboeid door het verhaal van de middeleeuwse en neogotische glasramen.

**Aletta Rambaut** greep de tentoonstelling aan om, naast de persoon van Jean-Baptiste Bethune als ontwerper van neogotische glasramen, ook de evolutie van de glasraamtechniek en de restauratie ervan te bespreken.

Het maken van glasramen is een oude, vroegmiddeleeuwse kunstambachtelijke techniek. De architecten van Ravenna (7<sup>de</sup> eeuw) gebruikten die reeds om hun basilieken te versieren. De **techniek van het gebrandschilderde glas** evolueerde weinig van toen tot nu.

Oorspronkelijk tekende de glazenier zijn ontwerp niet op papier maar op een houten plaat die als basis moest dienen bij het glassnijden en loodzetten. Vanaf de 16<sup>de</sup> eeuw werden wel cartons uitgevoerd. Voor de restauratie van glasramen zijn deze van onschatbare waarde. Wat België betreft zijn slechts weinig ontwerptekeningen van voor 1800 gekend. We zijn beter gedocumenteerd over de glasramen van de 19<sup>de</sup> en 20<sup>e</sup> eeuw dank zij de archieven van het Brugse atelier Dobbelaere (Henri, 1822-1885, Jules 1859-1916), het Gentse atelier Ladon (Gustave, 1863-1942) en het Brussels atelier Capronnier (Jean-Baptiste, 1814-1891). De vele ontwerptekeningen van Jean-Baptiste Bethune (1821-1894) bewaard in de Stichting de Bethune te Marke vormen eveneens een belangrijke bron van kennis en inzicht.

Het glassnijden, het loodzetten en het monteren van het glasraam in het raamwerk vertoont weinig evolutie in de tijd. Het beschilderen zelf van het glas gebeurde wel volgens verschillende technieken. Het brandschilderen is de meest bekende: de glazenier bedekt de toplaag van een stuk glas met verf; de met verf bedekte stukken glas voert hij de oven in waar op een welbepaalde temperatuur de toplaag week wordt en de verf zich hecht aan het glas. De oudste Belgische glasramen dateren uit de late middeleeuwen. Alleen in Eine (Oost-Vlaanderen) werd een ouder stuk gevonden. In de 17<sup>de</sup>-eeuwse barokkerken wordt de voorkeur gegeven aan grote blanke glas-in-loodraaminvullingen. De aandacht voor het gebrandschilderd glas is vanaf dan tanend. In de 18<sup>de</sup> eeuw worden beschilderde glasramen zeldzamer in België. De grote herontdekking van het gebrandschilderde glas situeert zich in het begin van de 19<sup>de</sup> eeuw. De Brusselse porseleinschilder François Capronnier neemt in 1828 een patent op glasschilderen en zet zo een nieuwe bloeiperiode in.

**Jean-Baptiste Bethune** werd geboren in 1821 als oudste zoon van de Kortrijkse burgemeester Felix Bethune. Zoals gebruikelijk in die tijd genoot hij huisonderwijs. Zijn leraar, de Ierse priester Michael Breen, gaf hem zijn liefde voor geschiedenis mee. Hij bracht hem een diep godsdienstig gevoel bij en deelde zijn belangstelling voor de gotische architectuur met zijn leerling. Hij leerde de jonge Bethune Engels en wekte zijn belangstelling voor de Angelsaksische cultuur. Bethunes artistieke talenten werden al van jongs af aan

gestimuleerd. Maar door zijn vader voorbestemd voor een carrière in de politiek of de administratie, studeerde hij letteren en wijsbegeerte en vervolgens rechten. Deze studies moest hij 1843 stopzetten wegens ziekte. Tijdens zijn studies ontdekte hij de Engelse *Gothic Revival*, maakte reizen naar Engeland en ontmoette er Augustus Pugin, de inspirator van de religieus-archeologische gerichte neogotiek in Engeland, en diens glazenier John Hardmann. Na het stopzetten van zijn studies werd Jean-Baptiste Bethune privésecretaris van de toenmalige West-Vlaamse gouverneur. Hij werd provincieraadslid van West-Vlaanderen in 1848. Al tijdens zijn politieke carrière kreeg Bethune de kans om zijn kunsttalent te uiten. Hij werd een echte neogotische *Gesamtkunstler*. Behalve gebouwen ontwierp hij ook meubilair, smeedwerk, kerkelijke gewaden enz. Zijn grootste passie echter was het ontwerpen van glasramen. Hij richtte een eerste eigen werkplaats op in Brugge waar hij, bij gebrek aan goede ambachtslui, zijn medewerkers zelf schoolde. Eind 1858 besloot Jean-Baptiste Bethune naar Gent te verhuizen. Hierdoor zette hij zijn politieke carrière stop. Het nieuwe atelier van Bethune, gelegen aan het Prinsenhof, kende een grote bloei. Hij ontwierp nieuwe glasramen maar was ook zeer gedreven in het restaureren van middeleeuwse exemplaren. In 1874 kreeg het leven van Jean-Baptiste Bethune een dramatische wending. Hij raakte ernstig gewond in een treinongeluk waarin zijn zoon Paul het leven liet. Hij besloot zijn atelier over te laten aan Arthur Verhaegen. Dit betekende echter niet dat zijn carrière voorbij was. Hij verruimde nog zijn cliënteel en zijn stijl evolueerde naar een sterkere symmetrie en monumentaliteit. Bethune bleef actief tot enkele maanden voor zijn dood. Een van zijn laatste realisaties was het ontwerp voor een nieuwe parochiekerk in zijn geboorteplaats Marke. Hij overleed in 1894. Het archief van de Stichting de Bethune bewaart een schat aan ontwerpen en tekeningen van glazenier Jean-Baptiste Bethune: voorontwerpen in oost-indische inkt, aangepaste tekeningen opgehoogd met aquarel, loodzettekeningen waarin bepaalde codes op de glasstukken voorkomen.

**De restauratie van glasramen** in de 19<sup>de</sup> en 20<sup>e</sup> eeuw varieerde heel sterk in techniek naargelang de restaurateur. Jean-Baptiste Capronnier, tijdgenoot van Bethune, verving gebroken glas vaak door kopieën. Bethune daarentegen ging met het grootste respect en met een bijna archeologische precisie om met het te restaureren kunstpatrimonium. Ook na het overlaten van zijn Gents atelier in 1875 had Bethune nog een aanzienlijk aandeel in de restauratie van historische glasramen en ontwikkelde hij technieken waardoor de nieuwe stukken minder zouden opvallen. Gustave Ladon voerde in het interbellum met veel deskundigheid en nauwgezetheid waardevol restauratiewerk uit. Na Wereldoorlog II streefden de restaurateurs ernaar het oude te herstellen stuk te bewaren, het te voorzien van een doublure en beide stukken dan samen te monteren (techniek Calders). In 1952 startte het *Corpus Vitrearum Medii Aevi* men met de inventarisatie van het Europees glaspatrimonium,. Wat België betreft heeft men vandaag het jaar 1550 bereikt. De restauratiedeontologie anno 2012 wordt bepaald door een internationaal aanvaard charter, “Richtlijnen voor de Conservatie en Restauratie van Glasramen” (2<sup>de</sup> editie, Nüremberg 2004) Het basisprincipe wijst op het maximale respect voor elk onderdeel in een glasraam en het behoud van zoveel mogelijk authentiek materiaal. Elke ingreep moet eveneens omkeerbaar zijn. Preventieve conservering is een wezenlijk onderdeel geworden van de behandeling.

Tussen 1850 en 1875 reisde Jean-Baptiste Bethune meerder malen naar Parijs, Chartres en Amiens. De Franse gotische kathedralen en hun beschilderde glasramen waren het vanzelfsprekend object van deze **studiereizen**. Hij tekende fragmenten van de glasramen na, zowel uit de losse pols als met overtrekpapier, niet bang af en toe een ladder te beklimmen. Al

deze tekeningen bleven bewaard en kunnen vandaag geraadpleegd worden in het archief van de Stichting de Bethune. Al meerdere malen bleken ze een belangrijke bron voor onderzoek te zijn. Een mooi voorbeeld hiervan is het onderzoek van **Hans Fischer** naar de oude glasramen van de 13<sup>de</sup>-eeuwse kathedraal van Amiens. Deze kathedraal werd tijdens de Tweede Wereldoorlog erg beschadigd. Weinig middeleeuwse glasramen bleven bewaard. In het archief van de Stichting de Bethune vond Fischer tekeningen van Jean-Baptiste Bethune die alvast een idee geven van hoe de glasramen er ca. 1850 uitzagen. Nauwkeurige vergelijking van deze tekeningen met beschrijvingen in een inventaris uit 1900, bewaard in de kathedraal van Amiens, onthulde bovendien dat er al op het moment van die inventaris, dus voor de beschadigingen van 1940-1945, glasramen verdwenen of aangepast waren. Bethunes registratie ervan rond 1850 is dus de enige bron waaruit af te leiden valt hoe bepaalde ramen er ooit uitzagen. Ze laten eveneens toe bepaalde latere ingrepen en restauraties beter te dateren. De vergelijking van de tekeningen van Bethune met foto's van de huidige toestand van de glasramen laat eveneens toe vast te stellen welke delen vervangen werden. Hans Fischer liet een hele reeks van die prachtige waterverftekeningen voor het oog van de aanwezigen defileren, vol bewondering voor het waardevolle pionierswerk van Bethune. Hij bracht eveneens hulde aan wijlen Emmanuel baron de Bethune (1930-2012) die hem steeds welwillend en behulpzaam ontving in Marke en hem aanmoedigde in zijn onderzoekswerk.

Een **bezoek aan de tentoonstelling** “Glasheldere Helden, de heiligenvoorstellingen in het werk van Jean-Baptiste Bethune” in de Albrecht- en Isabellazaal in het Erfgoedhuis van de Stad Kortrijk sloot deze heel interessante avond af.

Nicole Pannier

Zaterdag 29 september 2012

**Bezoek aan de abdij van Beaulieu (Petegem)  
en het domein de Ghellinck (Elsegem).**

Op uitnodiging van Frans Vandenhende, voorzitter van de Heemkundige Kring Bouveloo van Wortegem-Petegem en lid van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk, bezochten een 50-tal leden op een zonnige vroegnajaarse namiddag twee erg verschillende, weinig gekende maar bijzonder interessante historische sites.

De restanten van **de abij van Beaulieu** liggen binnen de grenzen van Petegem, deelgemeente van Wortegem-Petegem. Petegem ligt dichtbij de Schelde. Deze stroom vormde in de vroege middeleeuwen de grens tussen Rijks-Vlaanderen en Kroon-Vlaanderen. Langsheen die Schelde lag een reeks burchten die het territorium van de Franse koning verdedigden tegen de hebzucht van de Duitse keizer. In Petegem stond sinds de 9<sup>de</sup> eeuw zo'n burcht. De Vlaamse graaf Gwijde van Dampierre verbouwde die op het einde van de 13<sup>de</sup> eeuw tot een kasteel, een "lustoord". Sanderus maakte er een mooie afbeelding van in zijn *Flandria Illustrata* van 1641. Gwijdes echtgenote, Isabella van Luxemburg, stichtte in de nabijheid van het kasteel in 1290 een abdij bestemd voor de Arme Klaren of Clarissen. Het klooster bleef bestaan tot in 1783 toen keizer Jozef II bij decreet alle kloosterorden afschafte. De gebouwen werden in 1786 verkocht en gedeeltelijk afgebroken.

Alleen het poortgebouw, het kapelaanshuis, het gastenkwartier en enkele bijgebouwen bleven bestaan. De volledige site werd geklasseerd in 1960. Alle gebouwen zijn vandaag in privé-bezit.

*Het poortgebouw* werd gedeeltelijk vernield gedurende Wereldoorlog II. Aan weerszijden werden op het einde van de 20<sup>e</sup> eeuw stallingen bijgebouwd. Boven de poort prijken het wapenschild van Gwijde van Dampierre en van de eerste abdis. In het midden leest men het jaartal 1783.

*Het kapelaanshuis* vertoont alle stijlkenmerken van de landelijke renaissance. Een zadeldak bekroont de bakstenen constructie. De sokkel in Doornikse steen moest het huis beschermen tegen wateroverlast en opstijgend vocht. Het huis werd een eerste keer gerestaureerd in 1750 om daarna omgebouwd te worden tot een functionerende boerderij.

*Het gastenkwartier* werd in de 17<sup>de</sup> eeuw gebouwd in dezelfde landelijke renaissance stijl. Een dwarsliggend stuk werd er in de 18<sup>de</sup> eeuw bijgevoegd. De toren met draaitrap en waterlijsten wordt bekroond door een zadeldak met een windhaan in de vorm van de Vlaamse Leeuw. Het interieur is heel luxueus ingericht. Hier verbleven welstellende geestelijken, leken en edellieden. Achteraan het gebouw bevindt zich een bakhuis. Een aanlegsteiger herinnert er ons aan dat het gebouw aan een bocht van de Oude Schelde lag. Het voormalige gastenkwartier werd in de loop van de vorige eeuw sterk gerestaureerd. Het deed tot voor kort dienst als taverne. Merkwaardig is het schilderij dat in een van de zalen hangt. Het geeft ons, in vogelperspectief, een overzicht van het onroerend goed van de abdij, van de dorpskern en de dorpskerk van Petegem. Het is een kopie van een drieluik van de hand van een onbekende meester dat in Oudenaarde hangt.

Het domein van **het kasteel van Elsegem** ligt eveneens op het grondgebied van Wortegem-Petegem. Het strekt zich uit over 28 ha en is vandaag gemeentelijk bezit.

Het toponiem Elsegem, toen Hessenghem geschreven, duikt voor het eerst op in 1166. In 1595 werd Elsegem een heerlijkheid. Verschillende adellijke families volgden er elkaar op. Jean-Joseph, burggraaf van Berghes Saint-Winnoc, verkocht op 12 augustus 1718 de

heerlijkheid en het feodale kasteel van Elsegem aan Jean-Baptiste X de Ghellinck. Aangezien zij nu het grootste deel van Elsegem bezaten, voerden de nieuwe eigenaars voortaan de naam de Ghellinck d'Elsegem.

De stamboom van de familie de Ghellinck ontplooit zich met ontelbare zijtakken over gans Vlaanderen. Een belangrijke tak kwam tot ontwikkeling in de streek van de Dender en Geraardsbergen. Een tweede tak, actief in de lakenindustrie, verwierf zijn fortuin in de damasthandel in Kortrijk. Het is de Kortrijkse tak die de adellijke brieven verkreeg in 1705. Jean-Baptiste de Ghellinck (1672-1721) is burgemeester van Kortrijk geweest. Een derde tak ontwikkelde zich vanaf 1718 in het Scheldegebied te Elsegem. Ernest August trouwde in 1846 met burggravin Priska de Vaernewyck. Hij liet het kasteelpark in 1865 merkkelijk vergroten (tot ca. 60 ha.) en aanleggen in Engelse stijl. In 1885 kreeg de familie de toelating de titel van burggraaf en de naam Vaernewyck te voeren, omdat Priska de laatste naamdrager was van dit geslacht.

Een eerste stopplaats op onze wandeling doorheen het domein vormt *een schuurtje*, merkwaardig genoeg volledig opgetrokken in Doornikse steen. Het moet een kalkschuur met aanlegsteiger geweest zijn. Via de Schelde werd kalk aangebracht die de zure grond van Elsegem vruchtbaar moest maken.

*Een ommuurde moestuin*, zo groot als een voetbalveld, voorzag de talrijke inwoners van het domein van groenten en fruit. Hier en daar staan nog restanten van oude serres.

*Het uitgestrekte park*, grotendeel in Engelse landschapstijl en vroeger versierd met fonteinen en waterpartijen, is bekend omwille van een platanendreef met merkwaardige gebogen stammen.

Van de opeenvolgende kastelen die zich ooit op het domein bevonden, blijft vandaag niets meer over. Alleen een sokkel in Doornikse blauwsteen, met de aanzet van een kelderverdieping, herinnert ons eraan dat hier, midden in een waterpartij, ooit het verblijf van de familie de Ghellinck stond. Sokkel en kelderverdieping zijn de restanten van het "nieuwe" kasteel dat in 1865-66 door Ernest de Ghellinck werd gebouwd. Het verdween in een mysterieuze brand in 1973.

Samen met het kasteel werd toen een oranjerie opgetrokken tegen het reeds bestaande hoevegebouw. Amaury, de oudste zoon van Ernest, voelde zich erg aangetrokken tot mooie boeken en begon gericht een eigen verzameling aan te leggen. Na verloop van tijd barstte de collectie uit haar voegen. Hij vatte het plan op de oranjerie te vergroten en bovenop de oranjerie een even grote ruimte op te trekken voor een bibliotheek en een archiefruimte. In 1895 startte hij met de bouw. Een monumentale schoorsteen in eik, omringd met houtsnijwerk, lambrisering, bewerkte deuren en vensters en galerijen maakten van de bibliotheek een interieur uniek in zijn soort. Amaury de Ghellinck (1851-1919) verzamelde vooral werken die betrekking hadden op geschiedenis, archeologie, genealogie en heraldiek. Maar hij had ook een voorliefde voor het "mooie" boek. De bibliotheek telde ook 30 getijdenboeken en meer dan 60 incunabelen. Hij catalogeerde zijn verzameling volgens een uitgekiend systeem van fiches. De verzameling bleef groeien en verwierf nationale en internationale faam als de Bibliotheca Elseghemsis.

Gedurende Wereldoorlog I leden het kasteel en de bijgebouwen aanvankelijk geen schade. Het ontging de Duitse bezetter niet dat de bibliotheek waardevolle werken bezat. Eind oktober 1918 echter bereikte het eindoffensief het Scheldegebied. De kasteelheren moesten hun woning verlaten. Haastig werden 80 kisten met waardevolle boeken in de kelders opgeslagen. Ze zouden de gevechten onbeschadigd overleven.

Na de dood van Amaury in 1919 zetten drie generaties gepassioneerde bibliofielen zijn werk verder: Ernest (1880-1940), Xavier (1921-2001) en Philippe (° 1938). Maar bij elk overlijden verkochten de erfgenamen een aantal waardevolle stukken. Wanneer de boeken bij het uitbreken van Wereldoorlog II in veiligheid werden gebracht, volstonden nog 40 kisten. De bijgebouwen van het kasteel werden in mei 1940 zwaar getroffen. Bruggraaf Ernest stierf in juli 1940. De erfgenamen beslisten over te gaan tot een verdeling van de boeken en een deel van de collectie verhuisde naar Brussel. Xavier, een gedreven historicus en genealogist, zette gedurende de oorlogsjaren het werk van zijn vader verder. In april 1944 werd het deel van de bibliotheek dat zich nog in Elsegem bevond definitief verdeeld. De Bibliotheca Elseghemsis hield op te bestaan. Zij was ooit de tweede belangrijkste privébibliotheek van België, na deze van het kasteel van Beloeil.

De boekenplanken en vitrinekasten bleven leeg achter, op het familiearchief na. In 1949 besliste de familie die over te dragen aan het Rijksarchief Gent.

In april 1974, acht maanden na de brand in het kasteel, besliste de gemeenteraad van Wortegem-Petegem over te gaan tot de aankoop van het kasteel met bijhorende gronden. Een gedeelte van het hoevegebouw werd als taverne uitgebaat. De overtuiging dat het hoevegebouw, met oranjerie en bibliotheek, historisch waardevol was, was in 1995 de aanzet tot het opstarten van een dossier tot erkenning als een voor bescherming vatbaar monument. Op 13 juli 1998 werden het domein als monument erkend. Eens het financieringsdossier afgewerkt, konden de restauratiewerken starten. In 2010 waren deze klaar.

De gemeente Wortegem-Petegem opteerde voor een zeer geslaagde fusie van traditie en vernieuwing. Het park, zowel het Engelse landschapspark als de strakkere Franse partijen aan de zuidkant, liggen er prachtig bij. De gerestaureerde ruimten kregen nieuwe functies. De voormalige bibliotheek oogt sober en hedendaags. De meeste boekenplanken staan er nog leeg bij. De ruimte wordt als huwelijkszaal gebruikt.

De heemkundige Kring Bouveloo wil, samen met de gemeente Wortegem-Petegem het gebouw een nieuwe dynamische rol laten spelen in het plaatselijke culturele en artistieke leven. Gedurfde plannen.

De Geschied- en Oudheidkundige Kring toastte met een smakelijke Wortegemse op het succes ervan!

Nicole Pannier



25 oktober 2012, kapel van de Zusters van Sint-Niklaas, Kortrijk

**Funeraire epigrafie in het graafschap Vlaanderen.**

**Inleiding tot de lectuur van middeleeuwse en vroegmoderne grafinscripties.**

Stijn Bossuyt, doctor in de geschiedenis.

Grafstenen en hun inscripties kan je kunsthistorisch benaderen: de grafsteen als een kunstobject. . Je kunt ze ook bestuderen vanuit een sociologische invalshoek: wat leren ze je over de middeleeuwse dodencultuur?

In de middeleeuwen werd de dood veel scherper aanvoeld dan vandaag. Hij stond als eindpunt midden in het leven, de grafzerken bevonden zich midden in de stad. Tot op recente datum bleven veel studies gewijd aan de dood voorbij gaan aan het fysieke eindpunt van elk lichaam: het graf. Voor spreker Stijn Bossuyt zijn grafzerken interessante cultuurhistorische getuigen. Ze werden in 2000 het studieobject van zijn licentiaatsverhandeling. Ongeveer 25 leden van de Kring luisterden met veel aandacht naar een samenvatting van zijn bevindingen in de gastvrije kapel van de zusters Augustinessen van Sint-Niklaas. Zij vierden dit jaar de 650 verjaardag van hun vestiging in Kortrijk.

De spreker beperkte zijn studieveld tot de stad Ieper tot de periode tussen de oudst bewaarde grafinscriptie -1188 – en 15 en 16 augustus 1566, toen de stad Ieper ten prooi viel aan de Beeldenstorm. Met vier stadskerken en een goed gedocumenteerd archief bewaard in het fonds Mergelynck bleek Ieper een goed beheersbaar territorium.

Grafzerken en hun opschriften evolueerden weinig in de bestudeerde periode. De exemplaren bewaard in situ zijn wel schaars. En wat bewaard bleef, had te lijden van slijtage, de Beeldenstorm, de 19<sup>de</sup> eeuwse herbevoering van kerken en oorlogsschade. Er werd dus dankbaar gebruik gemaakt van andere historische bronnen: epitaphiers en wrijfsels. Een epitaphier is een handschrift, meestal opgesteld door wapenherauten met een interesse voor genealogie, dat grafinscripties zorgvuldig beschrijft. Wrijfsels hebben het voordeel een zeer exacte weergave van het zerk te geven op ware grootte. Het Londense Victoria & Albert Museum heeft een enorme collectie van door Engelse historici in Vlaanderen bijeenverzamelde wrijfsels.

Stijn Bossuyt inventariseerde 251 graven binnen de Ieperse kerken. 80 % ervan dateert uit de periode na 1380. Van de 251 opgespoorde graven zijn er een 20-tal niet te dateren.

Kerkrechtelijk is het verboden een dode binnen de kerk te begraven. Alleen voor de patroon van de kerk, de stichter ervan of zijn erfgenamen maakte men een uitzondering. Maar in de loop der eeuwen haalde de vrome gewoonte het op dit verbod.

Formeel onderscheidt men binnen de grafstenen vier types: de grafsteen of grafzerk (stenen monoliet met graving), de belegde grafsteen (steen ingelegd met lamellen messing of koper), een grafplaat of vloerplaat (volledig in koper uitgevoerd) en de verheven tombe. Deze laatste kan volledig vrijstaand zijn, tegen een muur opgericht zijn en alleen van drie kanten te bekijken (muurgraf) ofwel ingewerkt in een nis (nisgraf). Het is ook belangrijk het onderscheid te maken tussen een grafzerk en een grafgedenkteken. Tussen beiden bestaat een belangrijk verschil in vormgeving, plaatsing en tekst.

**Hoe lees je een grafsteen?** De meeste Ieperse grafstenen zijn gemaakt uit Doornikse blauwsteen. Vaste onderdelen van bijna elk zerk zijn een afbeelding van de dode, een tekst, heraldische tekens en hoekmedaillons. De dode wordt meestal *afgebeeld* als een stereotype man of vrouw van ca. 33 jaar oud met gevouwen handen. Hij ligt er gekleed in vol ornaat of

halfzwevend in een lijkwade. Iconografische elementen geven vaak ondersteunende informatie over de doden. In Ieper zijn de meeste *grafteksten* in het Nederlands opgesteld. Die tekst lezen was dan ook een vorm van gebed. Alleen de graven van clerici dragen Latijnse teksten. De tekst vermeldt het jaar (steeds in Romeinse cijfers), de maand en de dag van het overlijden. Men ervoer de sterfdatum toen als de datum van de christelijke hergeboorte. Elke inscriptie vermeldt de naam en titel van de overleden: adellijke titels, ambtstitels of eretitels. Die zijn soms moeilijk te interpreteren zeker in de Bourgondische periode toen de titels hun feodale betekenis verloren. De kledij van de dode illustreerde zijn kerkelijke functie. Een bestuurlijke titel droeg je alleen maar als je in die functie overleed. Hetzelfde gold voor academische graden. De *heraldische tekens* ondersteunen de titulatuur. De *hoekmedaillons* verbeelden de vier evangelisten.

### **Wat vertelt een grafsteen je over het sociaal statuut van de overledene?**

Alleen met de toestemming van de bisschop mocht je in een kerk begraven worden. Het was dus een privilege weggelegd voor de rijke en machtige elite. De duurste plekken lagen in het oostelijke deel van de kerk of daar waar veel mensen voorbijkwamen.

In Ieper komen de meeste grafzerken voor in de Sint-Maartenskerk. Die grafrechten waren dan ook een belangrijke bron van inkomsten voor het kapittel van Ieper. De meest eervolle plaatsen lagen in het koor. Toen Ieper bisschopsstad werd, werden bijna alle bestaande graven in het koor uitgebroken om plaats te maken voor de bisschoppen. In de voorkerk vindt men graven van adellijke families; in de oksel- en zijkapellen was er plaats voor gestorven patriciërs. Rond 1450 was de kathedraal volzet en begon men grafzerken te plaatsen binnen de Sint-Pieters- en de Sint-Jakobskerk. In deze laatste kerk bevinden zich de graven van twee grote Ieperse families, van Lichtervelde en van Dixmude. In het Bellegodshuis liggen de leden van de familie Belle, weldoeners en leden van het godshuis. In de kerken van de Dominicanen en Franciscanen kon je als notabele ook een grafzerk krijgen. Begraven worden in de kerk van de Franciscanen was waarschijnlijk een teken van een bijzondere devotie tot Onze-Lieve-Vrouw van Tuine.

Uit de studie van de historische grafzerken in de stad Ieper kan je **besluiten** dat grafstenen, zowel de ter plaatse bewaarde exemplaren als de afbeelding ervan in epitaphiers, *waardevolle historische bronnen* zijn. Niet alleen voor kunstgeschiedenis en socioculturele geschiedenis, maar ook voor demografie, heraldiek en bouwgeschiedenis. De ligging van een grafzerk en de opsmuk van de dode *weerspiegelt de sociale ordening* van de levenden. Een plaats krijgen in een bepaalde kerk en op een bepaalde plaats in die kerk was een teken van cultureel en sociaal prestige. De privatisering van de dood zorgt er vandaag voor dat we andere tekenen van sociaal prestige opzoeken.

Nicole Pannier

zaterdag 10 november 2012

**Culturele uitstap naar Brussel :**

**Jordaens en de antiëken**, tentoonstelling in de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten (KMSK) en de **Koninklijke Bibliotheek** van België (KBR).

Wil de Kring een uitstap organiseren, dan gaat haar voorkeur naar een culturele manifestatie met een verwijzing naar Kortrijk.

Zo ook op die mooi herfstdag, toen 25 leden naar Brussel spoorden.

Bij het begin van het tentoonstellingsbezoek maakte Filip De Potter het verband duidelijk tussen Kortrijk en **Jordaens en de Antiëken**. Ooit hing in het Kortrijkse Sioenklooster een prachtige “Aanbidding” van de hand van Jacob Jordaens, door de schilder getekend en gedateerd 1644. De Franse bezetter nam het in 1794 in beslag en voerde het naar Parijs. In 1811 kreeg het een vaste plaats in het Museum voor Schone Kunsten van Lyon waar het tot op vandaag te bewonderen valt. Ook het prachtige en onlangs gerestaureerde schilderij “Allegorie op de Vruchtbaarheid van het Land”, gedateerd 1623-1625, hing vele jaren in Kortrijk, eigendom van de Kortrijkse familie della Faillie. Het maakt vandaag deel uit van de vaste collectie van het KMSK en is het pronkstuk van de huidige Jordaenstentoonstelling.

Onder de drie bekendste barokke Vlaamse schilder - Rubens, van Dyck en Jordaens - is Jordaens (1593-1678) ongetwijfeld diegene van wie het beeld en de kunsthistorische betekenis het meest aan herziening toe is. Professor Vander Auwera, specialist van de Vlaamse 16<sup>de</sup> en 17<sup>de</sup> eeuwse schilderkunst en een van de curatoren van de tentoonstelling, liet in zijn inleiding meteen *een nieuw licht schijnen op Jordaens*. We kennen hem vooral als de schilder van volkse genrefaferelen en jolige zelfportretten. Het is echter het opzet van de tentoonstelling te bewijzen dat Jordaens eveneens, *doordrongen was van de antieke cultuur*. Net zoals Rubens en andere tijdgenoten maar met eigen accenten en een levendig artistiek temperament. Een rijke verzameling schilderijen, tekeningen, prenten, boeken, beeldhouwwerken en tapijten uit de voornaamste musea ter wereld illustreert deze vernieuwde visie. Naast belangrijke werken van de Vlaamse meester hangen in de tentoonstellingszalen ook kunstwerken van beroemde tijdgenoten wat de productie van Jordaens in de artistieke context van zijn tijd plaatst. In een sfeer van onderlinge wedijver én collegialiteit, lieten ze zich allen inspireren door de oudheid.

Verrassend was het te vernemen dat Jordaens zichzelf altijd Jacques had genoemd. Pas in de context van de 19<sup>de</sup> eeuwse Vlaamse Beweging heeft hij, net zoals Henri Conscience, een Vlaamse voornaam verworven.

In de **Koninklijke Bibliotheek van België** viel de naam Kortrijk snel. Bij het bouwen van de nieuwe Koninklijke Bibliotheek aan de Kunstberg (1954-1969) kon de toenmalige conservator Hermal Liebaers – de latere Koninklijke Hofmaarschalk - de architecten Houyoux en Delers overtuigen het ontwerpen en uitvoeren van het aangepast meubilair toe te vertrouwen aan de *Kortrijkse Kunstwerkstede gebroeders De Coene* uit Kortrijk. Deze firma had een eigen studiebureau. Het stond onder de leiding van designer Philippe Neerman. Tussen 1956 en 1969 verzorgde hij onder meer de inrichting van een auditorium, een tentoonstellingszaal, een raadzaal, een cafetaria, leeszalen en verschillende kabinetten van de Koninklijke Bibliotheek Albert I in Brussel. Bij zulke grote opdrachten combineerde het bureau vaak Knoll-design – waarvan de firma De Coene de licentie had verworven - met eigen meubelontwerpen. Neerman bedacht onder meer volledig transparante vitrinekasten en leestafels met een blad uit verlijmd teakhouten lamellen. In de cafetaria stonden stoelen met

een opmerkelijke glooiende structuur in gelijmd hout. Deze modernistische naoorlogse productie van de Kunstwerkstede De Coene is misschien minder bekend maar toch minstens even belangrijk als hun productie uit de art deco periode. Wie het voorrecht heeft de KBR vandaag te bezoeken, kan vaststellen dat meubilair en stoelen de tijd zowel functioneel als esthetisch goed hebben doorstaan.

De *boekentoren* telt 17 verdiepingen, huisvest zes miljoen boeken gespreid over 150 km boekenrekken. De handschriften van de hertogen van Bourgondië vormen de historische kern van deze bibliotheek. Koning Filips II stichtte de Koninklijke Bibliotheek in 1559 in het Brusselse Coudenbergpaleis. Toen het paleis in 1772 afbrandde, kon de collectie gered worden. Vele boeken en handschriften verhuisden naar Parijs gedurende de Franse Bezetting. Maar toen de KBR in 1837 aan het Museumplein haar deuren voor het publiek opende, waren de meeste teruggekeerd.. Sindsdien werd de collectie aangevuld met vele schenkingen. Sinds 1966 moet een exemplaar van elk in België uitgegeven boek bij wet in de Koninklijke Bibliotheek bewaard worden.

De KBR onderging een grondige renovatie in 2010. Sindsdien kan elke bezoeker terecht in het *Librarium*, een permanente tentoonstelling over de geschiedenis van het boek en het schrift. Educatieve medewerkers verzorgen rondleidingen, workshops, ontvangen scholen en bezoekers. De leden van de Kring genoten ten volle van hun boeiende uiteenzetting.

Nicole Pannier

Donderdag 22 november om 19u. , O.C. De Zonnewijzer, Kortrijk  
**De kunstenaar en de dokter. Anders kijken naar schilderijen.**  
Jan Dequeker, emeritus Professor Reumatologie KU Leuven.

‘Life is short but art is long’. Hippocrates

Professor Dequeker is de oprichter van de afdeling die aandoeningen zoals artrose en osteoporose behandelt aan de KU Leuven. Het is zijn wetenschappelijk werk maar ook zijn interesse voor kunst en geneeskunde die hem prikkelt op zoek te gaan naar ziektesymptomen op schilderijen.

De kunstenaar kreeg, al vanaf de middeleeuwen, de opdracht om een zo realistisch en waarheidsgetrouw beeld van de mens, de opdrachtgever en zijn familie, op doek weer te geven. De schilder is zo een ideaal observator en geeft accuraat ook de ziektesymptomen weer. De huidige kunstobservator merkt echter op dat in de loop der jaren bij restauratie en opkuisbeurten tekens van die ziektebeelden weggewerkt werden omdat ze niet mooi oogden. Professor Dequeker staat in zijn studie stil bij de hand, de spiegel van de mens. Zo ontdekt hij op het schilderij van ‘Jordaens en familie’, geschilderd door de meester zelf, op de hand van de meid dat ze aan reumatoïde artritis leed.

Heel wat schilderijen van bekende meesters zoals Jan Van Eyck, Jordaens, Metsys enz. verschijnen op het scherm en telkens krijgen we een wetenschappelijke uitleg bij de gebogen rug, de bloedvaten op de huid, de man in de rolstoel, de opgezwollen handen, de knobbels ter hoogte van de vingers, de sterkte van de bril, de vlekjes in de ogen, de vervorming van het bot boven de mond, de vrouw met de baard die haar kind zoogt, enz. We vernemen dat Erasmus leed aan buikloop, last had van nierstenen, koorts had en dat zijn bot aangetast was op het schilderij, kortom de man had artritis volgens de diagnose van de professor specialist. Het portret werd gemaakt door Quinten Metsys.

Het werd een boeiende avond en professor DEqueker wakkerde de nieuwsgierigheid van zijn toehoorders aan. Na de voordracht volgden heel wat vragen. Ja, ook wij zullen voortaan anders naar portretten, schilderijen en... in de spiegel kijken.

Twee aanwezigen werden uitgeloot en ontvingen een exemplaar van het boek “Anders kijken naar schilderijen”.

Annie Callens